5. Карабеков М. Экология домовой мыши (Mus muscuIus L) в Низовьях Амударьи.// -Автореф.канд.дисс. –Свердловск:.1970. –С. 26.
6. Новиков Н.А. Полевые исследования по экологии наземных позвоночных. Учебное пособие. -М.: «Советская наука», 1953, -С. 503.

РЕЗЮМЕ. Мақолада Қорақалпоғистон агроландшафтларининг 1963-2020 йиллардаги Қуйи Амударё дельтасининг сувининг қуриб, атроф муҳитнинг ўзгариши ўсимлик ва ҳайвонот дунёсидаги катта ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни юзага келтиради. Бугунги кунда Қорақалпоғистон Республикаси агроландшафт ҳудудида тарқалган кемирувчиларнинг 13 тури учрайди. Шунинг ичида кенг тарқалган кўп сонли ва зарарли тури *Mus musculus L, Meriones tamariscinus.P* ва *Spermophilus fulvus L* ҳисобланиб, уларнинг биологиясини, тарқалишини, сон динамикасини, кўпайишини ва озиқланишини ўрганиш орқали зарар миқдорини аниқлашга ва кураш формасини ишлаб чиқишга қаратилган.

РЕЗЮМЕ. В статье изучается причины высыхания воды в дельте Нижней Амударьи в агроландшафтах Каракалпакстана (1963-2020 гг.) и изменение природной среды создают большие социальные и экономические проблемы в мире флоры и фауны. На сегодняшний день в агроландшафте Республики Каракалпакстан встречаются 13 видов грызунов. Среди них рассмотрены *Mus musculus L, Meriones tamariscinus.P и Spermophilus fulvus L*, которые являются широко распространенными и вредоносными видами, и направлено на определение степени вредоносности и разработку формы борьбы путем изучения их биологии, распространения, динамика численности, размножение и питание.

SUMMARY. The article investigates the reasous of drying up of water in the Lower Amudarya delta in the agro-landscapes of Karakalpakstan (1963-2020) and the change in the environment create major social and economic problems in the world of flora and fauna. Today, there are 13 species of rodents scattered in the agro-landscape of the Republic of Karakalpakstan. Among them, *Mus musculus L, Meriones tamariscinus.P, and Spermophilus fulvus L,* which are widespread and harmful species, are considered, and it is aimed to determine the amount of damage and develop a form of control by studying their biology, distribution, number dynamics, reproduction and nutrition.

Geografiya. Ekologiya

XALÍQ MIGRACIYASÍNÍŃ QÁLIPLESIWI HÁM ONÍŃ HÁREKETI

Ó.T.Auezov – *tayansh doktorant*
Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketliq pedagogikalıq institutı

Tayanch so'zlar: migratsiya harakati, emigratsiya, immigratsiya, reemigratsiya, tashqi migratsiya, ichki migratsiya.
Ключевые слова: миграционное движение, эмиграция, иммиграция, реэмиграция, внешняя миграция, внутренняя миграция.
Key words: migration movement, emigration, immigration, remigration, external migration, internal migration.

Migraciya jámiyettiń ajıralmas bir bólimi esaplanadı. BMSH nıń jáhán mámleketlerinen 218 mámleket migraciya menen shuǵıllanǵan yaǵnıy Xalıq aralıq migraciya shólkemi (XMSh) prognozına kóre 2030-jılǵa barıp, dúnya xalqınıń migraciya kórsetkishleri 300 million migrantqa jetiwi boljaw qılınǵan [5].

Migraciya sózi latın tilinen alınǵan bolıp, kóshiw degen mánisti ańlatadı. Adamlardıń jasaw, jumıs islew, oqıw maqsetinde, adminstrativliq shegaralardan ótken halda, bir aymaqtan ekinshi aymaqqa turaqlı yáki belgili bir waqıtqa kóshiwi migraciya dep ataladı.

Demek, xalıqtıń aymaqlar boylap háreketi migraciyanı táriyipleydi. Migraciya háreketine qatnasqan barlıq adamlar migrantlar dep ataladi. Migraciyanıń tiykarǵı jónelisi bular – sırtqı migraciya – ishki migraciya bolıp bólinedi. Sırtqı migraciya – bir mámleketten ekinshi mámleketke yaǵnıy bir kontinetten ekinshi kontinetke xalıqtıń kóshiwi názerde tutıladı. Bul process mámleket xalqınıń kemeyiwi hám kóbeyiwine tásir kórsetedi.

Xalıqtıń bir bólegi migraciya háreketleri nátiyjesinde demografiyalıq proceslerge tásir etedi, yaǵnıy neke jasınıń ózgeriwine, shańaraqtaǵı perzentlerdiń sanına hám basqada procesler júzege keledi. Sonıń ushın hám xalıq migraciyası miynet resurslarına hám tásir etiwshi tiykarǵı faktor boladı. Migrantlardıń háreketi xalıqtıń jas, jınıs quramına óz tásirin kórsetedi. Miynet resursları kóbeyedi, nátiyjede túrli mashqalalar kelip shıǵadı yáki miynet resurslarınıń kemeyip ketiw jaǵdayları júz beredi, bul hám mashqalaǵa alıp keledi.

Ilimiy dereklerde xalıqtıń bir orınnan ekinshi orınǵa bolǵan háreketin yaǵnıy kóshiwin táriyipleydi [2]. Xalıqtıń migraciya háreketi, xalıqtıń mexanikalıq háreketi, emigraciya, immigraciya, reemigraciya, terminlerinen paydalandı.

Xalıqtıń migraciya háreketi, xalıqtıń mexanikalıq háreketi, terminleri tiykarınan bir mánisti–xalıqtıń kóshiwin bildiredi. Emmigraciya–xalıqtıń basqa mámleketke kóship ketiw procesi bolıp, olardı yaǵnıy kóship kelgenlerdi emmigrantlar dep ataladı.

Immigraciya mámleketke xalıqtıń kóship ketiw procesi bolıp, kóship kelgenlerdi immigrantlar dep ataymız. Xalıq migraciyası óz mazmunına kóre úsh toparǵa yaǵnıy turaqlı, waqtınsha, hám háreketsheń migraciyaǵa bólinedi [3].

Xalıq migraciyası tek ǵana xalıq sanı emes al, onıń tábiyiy háreketi, jas-jınıs quramı, milliy hám sociallıq quramına hám úlken tásir qılǵan [1].

Bul óz nawbetinde usı procesler kelip shıǵıwına alıp keledi, bizge belgili migraciya tiykarınan jaslar hám onıń kópshilik bólegi er adamlardı quraydı. Sol sebepli demografiya procesi, yaǵnıy tuwılıw, ólim hám nekege belgili dárejede óz tásirin kórsetedi.

Migraciyaǵa tásir etiwshi faktorlar bular: Siyasıy, milliy hám etnikalıq, diniy, ekonomikalıq, sociallıq, ekologiyalıq hám basqalar [4]. Ózbekistanda hám joqarıdaǵı faktorlar nátiyjesinde migraciya háreketleri baqlanbaqta.

Sol qatarı Qaraqalpaqstan Respublikası boyınsha qala hám rayonlar kesiminde geografiyalıq analiz qılındı hám sebepleri úyrenildı.

1-súwret. Qaraqalpaqstan Respublikasınıń emmigraciya hám immigraciya procesi. (1991-2021-jılları.)

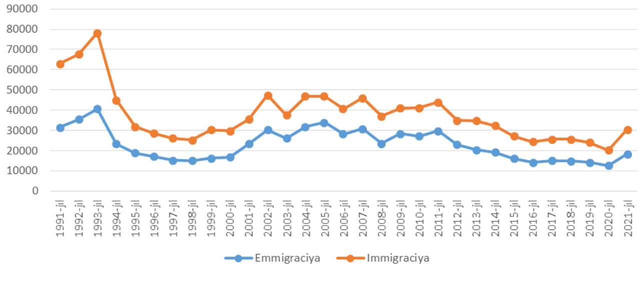

QR statistika basqarması maǵlıwmatları tiykarında islendi.

Qaraqalpaqstan Respublikası migraciya háreketi 1991-2021-jılları aralıǵında immigrantlardıń ulıwma sanı 456 mıńnan aslam, al emmigrantlardıń sanı 712 mıńnan aslam, migraciya saldosı -256 mıńnan aslamdı quraydı. Bul kórsetkishler joqarıǵa say túrde 1991-2001-jılları bul 194 230, hám -35 mıń adam, 2001-2011-jılları hám 136, 283, hám -147 mıń adam sonday-aq. 2011-2021-jılları bolsa 125, 198 hám -73 mıń adamdı quraydı. (1-súwret).

Respublikamız xalıq sanı migraciya esabınan kóbeymegen, úyreniw dáwirinde kórsetkishler minusqa teń bolǵan, bunıń tiykarǵı sebepleri suwsızlıq, ekologiyalıq procesler, milliy quram bolıp yaǵnıy tiykarǵı kóshiw jónelisleri Qazaqstan Respublikası aymaǵına tuwrı keledi. Respublikamız aymaǵında qazaq milleti wákilleriniń migraciya háreketine qatnası joqarı bolmaqta, aymaqlarda sanaat kárxanalarınıń azlıǵı, xalıqtıń jumıs penen bántligi tómenligi, miynet resurslarınıń kópligi bul migraciya háreketine alıp keldi.

Eń joqarı kóshiwshilik 2001-2011-jılları aralıǵında baqlandı, bul 2000-jılları suwsızlıqtıń baslanıwı Arqa rayonlardan aymaqlarında emmigrantlardıń sanı artıp ketti. Respublikamız jaylasıw ornına qaray jer resursına bay bolıp, jergilikli xalıq tiykarınan, diyxanshılıq, sharwashılıq penen turmıs keshirgen. Áyyemnen-aq xalqımız migraciya procesin bastan ótkergen.

Xalıq sanınıń ósiwine tásir etiwshi faktor-bul migraciya bolıp tiykarınan geografiyalıq jaqtan analiz qılındı, ilimiy izertlew barısında migrantlardıń jası 20-40 jas aralıǵında bolıp, yaǵnıy demografiyalıq aktiv xalıq bolıp tuwılıwshıqqa óz tásirin kórsetedi.

Qaraqalpaqstan aymaǵına Ámiwdárya suwınıń kemeyiwi Aral teńiziniń qurıwı ekologiyalıq mashqalanı keltirip shıǵardı. Sol sebepli Respublikamız aymaǵında migraciya háreketinıń kóbeyiwine alıp keldi.

2-súwret. Qaraqalpaqstan Respublikası migraciyası qala hám rayonlar kesiminde. (1991-2021-jj.)

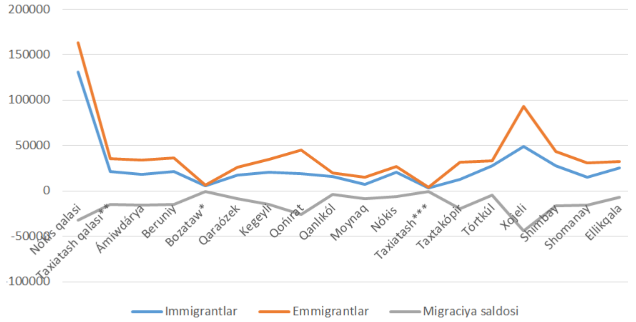

QR statistika basqarması maǵlıwmatları tiykarında islendi.

***Bozataw rayonı 1991-2003-jılları, 2019-2021-jılları esaplandı.**

****Taxiatash qalası 1991-2012-jılları esaplandı.**

*****Taxiatash rayonı 2017-2021-jılları esaplandı.**

Joqarıdaǵı keste maǵlıwmatlarınan analiz qılıp qaraǵanda 1991-2021-jılları dawamında Respublikamızdıń xalıq migraciya procesi rayonlar boyınsha bir tegis emes. Mısalı usı jıllar ishinde kelgen xalıqtıń tiykarǵı bólimi Nókis qalası, Nókis rayonı, Beruniy, Tórtkúl, Xojeli, Shımbay rayonlarına tuwrı kelse, kóship ketkenler xalıqtıń úlken bólimi hám joqarıdaǵı rayonlarǵa tuwrı keledı, bunnan tısqarı Qońırat, Taxtakópir rayonlarında baqlanǵan, Bozataw, Taxiatash rayonlarında bolsa kelgen hám ketkenler sanı teń bolǵan.

Juwmaqlap aytqanda házirgi xalıqaralıq migraciyada tiykarǵı orındı miynet migraciyası iyeleydi. Sebebi, házirgi dáwirde insanlardıń jasawı ushın ekonomikalıq faktorlardıń ahmiyeti kúsheydi. Migrantlardıń aǵımı xalıqtıń jas, jınıs quramına óz tásirin kórsetedi, Nátiyjede bir qatar mashqalalardı keltirip shıǵaradı hám miynet resurslarınıń kemeyip ketiwine alıp keledi.

Ádebiyatlar

1. Embergenov N.J. Qaraqalpaqstan Respublikası xalqınıń ósiwiniń jaylasıwındaǵı ózgeshelikleri. g.i.k. ilimiy dárejesin alıw ushın jazılǵan dissertaciya jumısı. – T.: 2011, 19-b.

2. Embergenov N.J., Tursınov M.J., Alieva B.A. Aral boyı aymaǵınıń demoekologıyalıq mashqalaları. Ózbekistan geografiya jamiyeti. –Toshkent: 2014.

3. Mo'minov D. G'. Aholi geografiyasi va demografiya asoslari. (O'quv qo'llanma). –Toshkent: 2001, 48-b.

4. Xodjaeva G.A., Embergenov N.J. Qaraqalpaqstan Respublikası demografiyası. –Nókis: 2021, 56-b.

5. Manba: https://center-yf.ru/data/stat/migraciya.php

REZYUME. Ushbu maqolada Qoraqalpog'iston Respublikasi shahar va tumanlari boyicha migratsiya jarayonlari tadqiq etilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье исследованы миграционные процессы в городах и районах республики Каракалпакстан.

SUMMARY. This article examines the migration zones of the cities and districts of the Republic of Karakalpakstan.

АҲОЛИ ИЖТИМОИЙ-МАИШИЙ ТУРМУШ ШАРОТИДАГИ ЎЗГАРИШЛАР

В.И.Аширов – *ўқитувчи*

Навоий давлат педагогика институти

Таянч сўзлар: Ўзбекистон ССР, вилоят, референдум, ижтимоий ҳимоя, саноат, турмуш тарзи, маҳсулот, хомашё, фаровонлик.

Ключевые слова: Узбекская ССР, регион, референдум, социальная защита, промышленность, образ жизни, продукция, сырьевое, благополучие.

Key words: Uzbekistan SSR, region, referendum, social protection, industry, lifestyle, products, raw materials, welfare.

Бозор иқтисодиёти тараққий этган давлатларда аҳолини ижтимоий ҳимоялаш унинг турмуш шароитини енгиллаштиришга қаратилган ислоҳотлар мамлакат иқтисодий тараққиётининг стратегик белгиларини кўрсатиб турувчи бош омиллардан бири саналади. Бугунги кунда жаҳон мамлакатларига эътибор қаратадиган бўлсак аҳолини ижтимоий ҳимоя тизими масалалари давлатнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётининг даражасига қаратилган ҳолда халқнинг ижтимоий ҳимоясини самарадорлигига мувофиқ ҳолда амалга оширилмоқда. "Жаҳон миқиёсида энг кам даражадаги ижтимоий ҳимоянинг тан олинган 9 тури мавжуд. Булар тиббий хизмат ишсизлик бўйича нафақа, хомиладорлик ва туғиш нафақалари, боқувчисини йўқотиши муносабати билан бериладиган нафақа, қарилик пенсияси, оилавий нафақа, ногиронлик бўйича нафақалардир"[1]. Шунинг учун ҳам ривожланган давлатлар ўзининг саноат ишлаб чиқариш, ЯИМ салоҳиятларини кенгайтириш комплекс тизим асосида амалга оширади. Кенгайтирилган ижтимоий иқтисодий ислоҳотлар аҳоли даромадларини ошириш кам таъминланган оилаларга ижтимоий ёрдам бериш стратегик иқтисодий концепциянинг бош мезонларидан ҳисобланади. Мамлакат энг аввало бунинг учун аҳолининг кундалик эҳтиёжлари учун зарур бўладиган озиқ овқат маҳсулотлари устидан ҳам назорат ўрнатмоғи лозим, албатта. Акс ҳолда ижтимоий турмуш шароитида салбий ҳолат юзага келиши